

БАТЬКІВСТВО ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ЧОЛОВІКА

Тюптя О.В.,

*кандидат психологічних наук, доцент кафедри
соціальної роботи КНУ імені Тараса Шевченка*

У статті розглядається поняття батьківства як культурно-історичного феномену. Підкреслюється, що батьківство — це продукт соціального конструювання. Для визначення шляхів конструювання образу батьківства в свідомості батька пропонується концептуалізація предметної сфери даного феномену. Виділяються основні особливості поняття «батьківства», дається його визначення з точки зору різних авторів, аналізуються фактори, які впливають на становлення батьківства у кожного конкретного чоловіка, наводиться структура мотиваційно-потребнісної сфери батьківства.

В статье рассматривается понятие отцовства как культурно-исторического феномена. Подчер-

кивается, что отцовство — это продукт социального конструирования. Для определения путей конструирования образа отцовства в сознании отца предлагается концептуализация предметной сферы данного феномена. Выделяются основные особенности понятия «отцовства», дается его определение с точки зрения разных авторов, анализируются факторы, которые влияют на становление отцовства у каждого конкретного мужчины, дана структура мотивационно-потребностной сферы родительства.

The article deals with the paternity notion as cultural and historical phenomenon. It is stated that paternity is the product of social construction. The concept of

paternity subject sphere is suggested for the definition of the ways construction of paternity image in father's consciousness. The main peculiarities of paternity notion and its definitions by different authors are given, factors which influence on coming into being of paternity in every concrete man are analysed, the structure of necessity sphere of paternity is given.

Поняття батьківства — культурно-історичний феномен. Концепція батьківства змінювалася протягом останніх 300 років. Відповідно до американських досліджень, ідеальним образом колоніального європейського й американського батька в 17-18 ст. був образ суворого патріарха. З 1830 до 1900 рр. ідеальним образом батька був образ годувальника. З 1900 до 1970 рр. ідеальний батько — це привітний тато, приятель і зразок для наслідування. Культурна схема батьківства, що існувала до 1970-х років і, яка почасти актуальна й сьогодні, включає два базових твердження: 1) батько часто некомпетентний й, можливо, навіть біологічно не пристосований до виховання дітей; 2) вплив батька на дитячий розвиток відносний. Наслідком домінування цих тверджень протягом більшої частини ХХ століття є вкрай незначна увага до теми батьківства в наукових дослідженнях. Починаючи з 1970 рр. і по сьогодні, ідеальним образом батька вважається такий, який однаково розділяє з партнером турботу про дітей [23].

Визнання важливості дослідження феномена батьківства, який починає затверджуватися з 1970-х років, сприяли три фактори: 1) збільшення числа конкретних досліджень, що підтверджують важливість батьківства; 2) виникнення фемінізму, який привів до переоцінки культурних уявлень про жіночу ідентичність і мужність, рольових приписань жінки й чоловіка в суспільстві й у родині, обґрунтуванню необхідності розподілу їх функцій в організації сімейного життя й вихованні дитини; 3) поява в 1990-ті роки прикладного програмного забезпечення, що дозволило опублікувати наукові праці, які доводять: батьківсько-дитячі відносини є істотним чинником, що визначає результати дитячого розвитку [28].

В англомовній літературі, присвяченій психології батьківства, можна зустріти два терміни fatherhood й fathering (стосовно до «батьківства» (родительства) цьому відповідають терміни parenthood й parenting, а до «материнства» — motherhood й mothering). Перший термін характеризує батьківство як соціальний інститут, те, як його уявляє собі суспільство, а друге — батьківство як діяльність, практики й стилі поведінки. Для дослідження цих явищ потрібні різні джерела й методи. У першому випадку здійснюється реконструкція й аналіз соціокультурних норм, чого суспільство очікує від батька «взагалі». У другому випадку відбувається опис й аналіз того, що фактично робить і відчуває конкретний батько, яка психологія батьківства. Те й інше може розглядатися на різних рівнях й у різному контексті [24].

Таким чином, на історико-антропологічному, макросоціальному рівні інститут батьківства розглядається в системі інших соціальних інститутів і способів міжпоколінної трансмісії культури. На мікросоціальному рівні на перший план виходить вивчення батьківської діяльності в контексті конкретної родини (батько як вихователь і той, хто виховується). Психологічні, філософські, культурологічні дослідження переконливо доводять той факт,

що інститут батьківства — це продукт соціального конструювання, що відбиває специфіку нормативних уявлень про рольові моделі поведінки й функції чоловіків і жінок [8, 12].

Соціальний конструкт породжує культура або суспільство, він існує виключно в силу того, що люди погоджуються діяти так, ніби певне явище існує і згідно його існування приймаються певні умовні правила. Згідно соціальному конструктивізму, соціальний конструкт є ідеєю, яка сприймається як природня і очевидна тими, хто її приймає, при цьому вона залишається винаходом або штучно створеним культурним артефактом, який належить певній культурі або спільноті. Під певні соціальні конструкти конструюється певна соціальна реальність, яка має динамічну природу. Сприйняття реальності відбувається і підтримується за рахунок соціальних взаємовідносин. Оскільки знання про певні конструкти є продуктом домовленості людей, то в результаті будь-які людські типології, системи цінностей і соціальні утворення уявляються людям як частина об'єктивної реальності, яка конструюється самим суспільством. Людина проявляє вибірковість по відношенню до соціальних конструктів, приймаючи одні і відкидаючи інші [30].

Таким же чином і конструюється соціальна реальність відносно понять «батьківство» і «материнство», які в побутовій свідомості протиставляються одне одному. Розрізнення материнської й батьківської любові робить Е. Фромм. Любов матері — безумовна: дитина майже ніколи не ризикує одержати відмову в черговій порції тепла й ласки. Любов батька — умовна. До зустрічі з вимогами людського співтовариства дитина зіштовхується з вимогами батька, і у випадку їх невиконання може втратити відчутну частину турботи й уваги. Батько, значною мірою, є фігурою, яка у ранньому дитинстві замінює суспільство. Моральні установки батька, виражені в ультимативній формі (за неслухняністю неминуче слідує покарання), поступово інтеріорізуються дитиною — стають її вимогами до самої себе. Відносини із суспільством вибудовуються за зразком відносин з батьком — у результаті поведінка дорослої людини є соціально орієнтованою [19].

У цілому, особливості вивчення феномена батьківства в порівнянні з феноменом материнства зводяться до двох основних моментів:

1. Феномен батьківства соціальний за своєю сутністю й не має настільки сильної біологічної основи, як материнство [12]. Батько не має того зв'язку з дитиною, який має мати. У батька немає прямих доказів того, що саме він батько даної дитини. Погляд на роль батька в родині різний і залежить від умов мінливого суспільства. У процесі суспільного розвитку роль батька змінюється відповідно до норм і принципів соціуму від домінантної до пасивної або навіть рудиментарної (батько необхідний лише для відтворення, але не виховання).

2. Почуття батьківства народжується трохи пізніше, ніж почуття материнства. Ще Аристотель стверджував, що по-справжньому батьками чоловіки стають пізніше, ніж жінки — матерями. Чоловіку необхідний час, щоб відчутти себе в новій ролі, осмислити ситуацію. За даними досліджень почуття батьківства зростає у міру дорослішання дитини.

Є ряд факторів, які ускладнюють дослідження феноменологічного простору батьківства. Перший пов'язаний з тим, що картина батьківства для кожного чоловіка унікальна й індивідуальна, пов'язана

з минулим досвідом взаємин із власними батьками (родителями), взаєминами батьків між собою, що визначає модель власної поведінки. Наступним фактором є те, що на формування образу майбутнього батька у свідомості молодого чоловіка впливають стереотипи, що існують у сучасному суспільстві. Третій фактор — тема взаємин з власним батьком, які оцінюються в континуумі — позитивно-негативно [11].

Більшість авторів, які пишуть про батьківство, розуміють його як уроджене почуття, що спонукає чоловіка відноситись до дитини (або своїх дітей) із співчутливою відповідальністю. Батьківство визначається і як кровна спорідненість між батьком і його дитиною. Однак також є дослідження (Ю.В. Евсєєнкова, Н.А. Коркіна, А.Г. Портнова), в яких описані процеси й закономірності акмеологічного становлення батьківства у чоловіка; виявлена значимість батьківства для розвитку особистості чоловіка; виявлені й описані структурні елементи феномену батьківства [5, 7, 10].

Батьківство визначають як інтегральну сукупність соціальних й індивідуальних характеристик особистості, що включає в себе всі рівні життєдіяльності людини, однієї з найважливіших характеристик якої є комплексність, а також соціальна детермінованість [6].

У найбільш загальному вигляді батьківство визначають як сукупність біологічних, правових і виховних функцій, що виконує чоловік стосовно своїх дітей. Біологічні механізми продовження роду в людей підкорюються законам статевого диморфізму (необхідність обов'язкової участі двох осіб різної статі для відтворення людського життя). Представник чоловічої статі, що приймає участь у зачатті дитини, є біологічним батьком цієї дитини. Юридично батьком дитини є чоловік, офіційно зареєстрований як батько у встановленому порядку. Батько має відносно своїх дітей певний набір прав й обов'язків, які поділяються на особисті й майнові. До особистих прав й обов'язків батька (рівно з матір'ю) відноситься право давати дитині прізвище й ім'я; право й обов'язок на виховання і навчання своїх дітей, право на представництво й захист інтересів своїх дітей. До майнових обов'язків батька відноситься необхідність матеріального забезпечення своєї дитини до досягнення нею повноліття. Виховна діяльність чоловіка-батька припускає широкий спектр соціалізуючого впливу на дітей. У спілкуванні з батьком діти знайомляться зі зразками чоловічої рольової поведінки як у родині, так і в суспільстві. Спілкування з батьком впливає на формування одного з найважливіших елементів самосвідомості особистості — статевої самосвідомості, тобто усвідомлення своєї статевої приналежності. Це рівною мірою стосується як синів, так і дочок. Зразок фактичної діяльності батька в родині — основа для формування уявлень про ідеальну чоловічу поведінку і вплив на формування певних соціальних стереотипів у дітей. У цілому виховне значення батька полягає в тому, що воно є, по-перше, необхідною передумовою формування у свідомості дитини гармонійності світу (відсутність одного з батьків (родителів) сприймається як дисгармонія світу в цілому й впливає на розвиток дитини), по-друге, батьківство сприяє формуванню статевої самосвідомості дитини й, по-третє, під впливом батька у дитини складається уявлення про соціальні зразки чоловічої поведінки [1, 14, 21].

Традиційно феномен батьківства вивчається психологами залежно від прикладної спрямованості дослідження: перший, найпоширеніший, розглядає батьківство відповідно до розвитку дитини. У другому підході розглядається виконання батьківської ролі через призму особистості батька, тут досліджується самореалізація особистості в батьківстві, вводяться поняття «соціальна роль», «статус», «соціальні норми», «стереотипи» й «вимоги», досліджуються почуття, «образи Я», «Я-концепція» й інші особистісні характеристики, так чи інакше пов'язані з батьківством. У цій статті акцентується другий підхід, що розглядає феномен батьківства як фактор розвитку особистості чоловіка, інтерналізацію ролі батька, вплив батьківства на розвиток особистісних характеристик чоловіка.

Саме народження дитини й взаємини з нею дають чоловіку шанс соціалізуватися самому, шанс саморозвитку. Батьківство, як сукупність соціальних й індивідуальних характеристик особистості, що включає всі рівні життєдіяльності людини, пов'язано й з об'єктивними характеристиками особистості, такими як: потреби, потяги, бажання, установки; і з суб'єктивними характеристиками особистості — ціннісними орієнтаціями, світоглядом, а також з «образом Я» (реальним, ідеальним, соціальним), «Я-концепцією» особистості й самооцінкою. Для чоловіка — це проблема особистісного розвитку, проблема прийняття своїх почуттів й їхнього самоконтролю. Підростаюча дитина стає продовженням чоловіка, задовольняє потребу в учні, у власній значимості. Феномен батьківства тісно пов'язаний з такими поняттями, як соціальна роль батька, що розрізняється залежно від суспільної системи, соціальної, економічної й політичної сфер суспільства, статусу чоловіка в даному соціумі; а також з такими особистісними утвореннями, як емоційна, мотиваційна й ціннісно-сміслова сфери, самооцінка, самосвідомість, «Я-концепція», задоволеність життям і стиль життя [29].

Дані психологічних досліджень показують, що відповідальне, включене батьківство є передумовою, а іноді й потужним поштовхом до розвитку особистості чоловіка. За ретроспективними оцінками чоловіків (у руслі формування батьківської ідентичності), активна участь у житті дітей пов'язана зі 1) зменшенням егоцентризму й появою установки на інших людей, 2) підвищенням відповідальності, 3) підвищенням творчої здатності в широкому змісті й загальній задоволеності життям [27].

Ю.В. Борисенко визначає фактори, які впливають на становлення батьківства та класифікує їх на чотири групи. До першої групи автор відносить фактори, пов'язані зі взаєминами в подружній діаді. До другої групи відносяться фактори, пов'язані із впливом матері дитини на становлення чоловіка в ролі батька. Третя група включає фактори середовища. Четверта група — фактори, пов'язані з особистістю самої дитини — стать, вік, індивідуально-психологічні особливості [3].

У дослідженні П.П. Попової були виділені такі аспекти прийняття чоловіком ролі батька, як повага й прихильність до його батька з боку його матері, особливості батьківської (родительської) родини чоловіка і його відносин з батьком, вік чоловіка (фактор особистісної зрілості), участь батька в спілкуванні з дитиною до народження й у період дитинства, готовність до перебудови власних планів [16].

Відповідно до чисельних досліджень структура мотиваційно-потребнісної сфери батьківства може складатися з 4 блоків, що мають полярну специфіку: потребнісно-емоційний, операціональний, ціннісно-смісловий та оціночний [17].

Перший — потребнісно-емоційний блок, що включає біологічні, соціальні аспекти мотивації, потребу в контакті, емоційні реакції, переживання. Цей блок містить зацікавленість батька в появі нащадків (реакція на ситуацію народження дитини, психологічна й соціальна готовність до батьківства, почуття з приводу нової ролі, прийняття відповідальності за дитину).

У дослідженні мотивації батьківства було виявлено три типи мотивації. Кожна з мотивацій містить у собі ряд мотивів, що корелюють між собою [2]. Перший тип мотивації характеризується відношенням до батьківства, як до способу вирішення особистісних і сімейних проблем (палке бажання мати дитину, визначений вік, сприятливе матеріальне становище, бажання збільшити родину, розуміння того, що діти зміцнюють родину, бажання дружини мати дітей). Другий тип мотивації характеризується «вимушеною» необхідністю. По суті, тут відсутня взагалі яка-небудь мотивація до батьківства, дитина з'являється «випадково», не заплановано. Третій тип мотивації пов'язаний із ціннісним відношенням чоловіка до дитини (любов до дітей, бажання мати дітей від коханої людини, розуміння того, що дитина є продовжувачем роду). Подібний тип мотивації означає свідоме відношення чоловіка до свого батьківства, що не є засобом задоволення якихось додаткових потреб, а самостійною метою. Автори називають це «мотивацією цінності дитини» [2].

Операціональний блок включає в себе знання і уміння по догляду за дитиною та комунікативні навички спілкування з дитиною. В сучасному суспільстві інститут батьківства змінюється. У традиційному типі батьківства чоловік персоніфікує владу і виступає главою роду або великої родини, що повинен підготувати собі спадкоємця. Ці уявлення закріпилися в образах масової свідомості. Залежно від особливостей того або іншого суспільства, нормативний образ батька містить у собі кілька іпостасей: а) персоніфікація влади, б) годувальник, в) вищий дисциплінаатор, г) приклад для наслідування, а іноді й безпосередній його наставник у суспільно-трудої діяльності. У сучасній міській родині ці традиційні цінності батьківства помітно слабшають під тиском таких факторів, як жіноча рівноправність, залучення жінок до професійної роботи, просторова роз'єднаність праці й побуту. Сила батьківського впливу в минулому корінилася насамперед в тому, що вона була втіленням влади й інструментальної ефективності. У патріархальній селянській родині батько не доглядав за дітьми, але вони, особливо хлопчики, проводили багато часу, працюючи разом з батьком і під його керівництвом. У місті становище змінилось. Як працює батько, діти не бачать, а кількість і значимість його внутрішньосімейних обов'язків значно менше, ніж у матері. Сучасний тип батьківства характеризується так званим залученням або відповідальним батьківством. Головними ознаками нового феномена батьківства, поряд з матеріальним забезпеченням родини, є почуття відповідальності за дитину, зайнятість у процесі виховання й догляду, фізична присутність і доступність, участь у прийнятті рішень [8].

Виділяють три параметри батьківської взаємодії з дитиною: 1. залученість до догляду за дитиною,

спілкування або гра з дитиною; 2. доступність для дитини 3. відповідальність за виховання й прийняття рішень. При цьому батьки й матері по-різному сприймають свій внесок у виховання: на питання про поділ обов'язків по догляду за дитиною батьки частіше відповідають «ми обоє», коли матері відповідають «я». R. Palkovitz вважає, що оцінка дружиною батьківського потенціалу чоловіка, відношення до нього як до гарного вихователя впливає на прийняття батьківської ролі чоловіком. Залученість, доступність, відповідальність батька й кількість часу, проведеного ним з дитиною, значимо корелюють із задоволеністю їхніх дружин своїм шлюбом.

Американські дослідники Р. Дэй і У. Маккей проаналізували 218 карикатур, опублікованих між 1922 й 1968 рр. у журналі «Saturday Evening Post», що зображують дорослих з дітьми. Виявилось, що чоловіки зображуються некомпетентними в 78,6 % і компетентними в 21,4 % карикатур; у жінок співвідношення зворотнє — 33,8 й 66,2 % [9, 26].

Участь батька у вихованні дитини залежить і від того, хто народився в сім'ї — син чи донька. Стать дитини певною мірою визначає ті відносини, які складаються між нею і батьком, що досить диференційовано простежується в народних казках. Очевидно, інтуїтивно люди завжди усвідомлювали те, що ми навчилися концептуалізувати не так давно [20].

Ціннісно-смісловий блок включає відношення батька до дитини, включаючи екзистенціальні переживання.

Дослідження німецьких учених показали, що батьківство, коли воно інтерналізовано, впливає на власну статевоюрольову ідентифікацію чоловіка, його світогляд і задоволеність життям. Залучені у виховання своїх дітей, чоловіки показували менш ригідне розуміння чоловічої ролі й стереотипу мужності. Вони розглядали батьківство як найважливіший фактор у становленні себе як чоловіка, свого призначення в цьому світі. Крім того, було виявлено, що чоловіки, що приймають значну участь у вихованні своїх дітей, виявляли більшу задоволеність життям і самим собою у порівнянні з контрольною групою. Вони мали вищу самооцінку й були більше впевнені в собі. Був виявлений взаємозв'язок між самоповагою й прийняттям батьківської турботи про дітей. Змінювалися уявлення про цінності людського життя, важливим є благополуччя дитини, її нормальний розвиток. Саме такі чоловіки проводять із дитиною багато часу, не вважаючи його загубленим безцінно. Учені пов'язують навіть продуктивність на роботі із задоволеністю сімейним життям [29].

Оціночний блок включає 1) самооцінку, як елемент Я-концепції, прийняття або неприйняття ролі батька, раціональну й емоційну оцінку себе, як батька, своєї дитини; 2) соціальну оцінку оточуючих, яка базується на прийнятті в даному конкретному суспільстві соціальних стереотипів і приписів з виконання ролі, вимогах, яких необхідно дотримуватись для відповідності статусу. Оціночний компонент є інтегральним, тому що пронизує й впливає на всі інші блоки і підструктури. Оцінка себе як батька дозволяє оцінити значимість власних потреб, загалом його мотиваційну сферу. Знайти смисли свого існування та оцінити значимість подій і людей через призму дитини. Оцінка дозволяє переоцінити власний потенціал володіння операційною складовою.

Поява дитини природно впливає на мотивацію й установки людини, однак багато дослідників го-

ворять про те, що саме прийняття даної ролі (тобто оцінка себе в новій ролі) сприяє успішній реалізації себе в ній. На думку І.С. Кона, соціальна роль пов'язує діяльність особистості і її самосвідомість із функціонуванням соціальної системи, при чому відправним пунктом є не індивід, а соціум. Функції самосвідомості Л.С. Виготський назвав «третинними», маючи на увазі, що вони залежать, як від безпосереднього соціального спілкування особистості, так і від її вже інтерналізованих й у цьому змісті «вторинних» психічних функцій. Крім того, при несприятливому розвитку подій можливий рольовий конфлікт, коли уявлення про ролі, виконувани однією людиною, відрізняються. Наприклад, П.П. Попова вважає, що багато проблем чоловіків, що «тікають» від батьківства, пов'язані, насамперед, з рольовим конфліктом. Виділяється два типи таких чоловіків: для перших роль батька несумісна із професійним зростанням, волею й роллю «вільного» чоловіка, для других — складності взаємин із власними батьками (родителями) і як наслідок — поява безвідповідальності по відношенню до власної дитини. Однак такі рольові конфлікти повинні активізувати роботу самосвідомості, спонукаючи особистість ієрархізувати різні аспекти своєї життєдіяльності, що відбувається не завжди, але найчастіше, коли людина досягає зрілості. І.С. Кон стверджує, що поняттям соціальна роль позначається та сторона діяльності, що є інтерналізованою роллю. При цьому увага повинна концентруватися на тому, як сама людина сприймає, оцінює й усвідомлює ту або іншу свою функцію, яке місце вона займає в її «образі Я», який особистісний зміст вона в неї вкладає. Таким чином, успішне функціонування в ролі батька неможливе без її інтерналізації, що, в свою чергу, «вбудовує» батьківство в самосвідомість особистості, її «Я-концепцію» й «образу Я». Так конструюється «Я-реальне» й «Я-соціальне», через порівняння власної поведінки з вимогами суспільства. «Я-ідеальне» формується також під впливом суспільства, виховання й уявлень про те, як варто поводитись в різних ситуаціях. Співвідношення компонентів «образу Я», їх взаємодія визначає усвідомлення себе як батька й може змінюватися в процесі життя [8, 16, 29].

Фактори батьківства дослідники систематизують по-різному, намагаючись вивести з них модель формування батьківського відношення й стилю виховання. Так, наприклад, Р.В. Овчарова пропонує таку модель трьох рівнів формування уявлень про батьківську роль у чоловіка:

1. Рівень суспільства — вплив суспільних факторів на уявлення про батьківську роль.
2. Рівень власної родини — вплив сімейних умов на уявлення про батьківську роль.
3. Індивідуальний (особистісний) рівень — вплив особистісного фактора на уявлення про батьківську роль [13].

Можна виділити й загальні закономірності сучасного європейського батьківства. Задоволення, яке одержує батько від роботи, корелює з тим, чи вважає він позитивним або негативним відношення колег до його батьківських обов'язків. При цьому чоловіки з вищих соціальних прошарків суспільства вважають відношення колег до своїх батьківських обов'язків більш позитивним, вони також вважають припустимим в очах колег зазізнитися або піти раніше через проблеми, пов'язані з дитиною, а також привести дитину з собою на роботу.

У чоловіка специфічний стиль батьківства істотно залежить від безлічі соціокультурних умов. До елементів, від яких залежить зміст батьківської ролі, на думку дослідників, відносяться:

- кількість дружин і дітей, за яких відповідальний батько;
- ступінь влади над дружиною і дітьми;
- кількість часу, яку батько проводить у безпосередній близькості з дружиною (дружинами) і дітьми, і якість цих контактів;
- міра безпосереднього догляду за дітьми;
- міра відповідальності за безпосереднє й опосередковане навчання дітей навичкам і цінностям;
- ступінь участі батька в ритуальних подіях, пов'язаних з дітьми;
- кількість часу, яка витрачається для життєзабезпечення родини;
- зусилля для захисту або збільшення ресурсів родини.

Співвідношення й значимість цих факторів залежать від цілого ряду умов: переважного виду господарської діяльності, статевого поділу праці, типу родини й т.д. [22].

Однак для розуміння й осмислення батьківства, по вірному зауваженню І.С. Кона, важливіше враховувати міжіндивідуальні розбіжності, ніж міжгрупові. Всередині групи чоловіків батьки можуть істотно розрізнятися за своїми батьківськими якостями. Тому краще говорити про стиль батьківства конкретного батька, а не про стиль батьківства взагалі.

Американський психолог М. Лем висловлює думку, що батьки й матері частіше впливають на дитину однаково, ніж по-різному, і розбіжності між ними менш важливі, чим подібності, а механізми й засоби впливу на дітей у батьків і матерів досить схожі. Крім того, вплив батька на дитину індивідуальний й багато в чому залежить від особистості самого чоловіка й внутрішньосімейного контексту його відносин з дитиною. Індивідуальні властивості батьків (родителів), такі, як рівень маскуліності, інтелекту, емоційності тощо, впливають на дитину менше, ніж характер взаємин між дітьми та батьками (родителями) [24].

Батьківство як феномен, оцінка й практична реалізація ролі батька в житті родини в наші дні перебуває на пів шляху свого розвитку — між стереотипними уявленнями про батьківську роль і сучасними, в яких стверджується необхідність активної участі батька у вихованні дітей. «Новий» батько супроводжує й направляє свою дитину в її розвитку, тоді як «традиційний» батько скоріше втілює конституційні основи й правопорядок, будучи присутнім у родині, але не беручи участь безпосередньо в процесі виховання. Сьогодні відбувається сполучення традиційної моделі з новим баченням батьківства, що засновано на повазі особистості матері й дитини й звернено до батьківської (родительського) свідомості чоловіка.

У відповідності з поглядами представників вітчизняної школи психології про роль біологічного в розвитку особистості людини, розумно припустити, що біологічна стать є передумовою для подальшої гендерно-рольової диференціації. Тому джерело розходження в змісті батьківської й материнської ролей необхідно шукати не в біології батьків (родителів), а в їх власному досвіді соціалізації. Цю думку підтверджують дані крос-культурних і порівняльно-історичних досліджень родини. Образ себе як батька формується в результаті взаємодії великої кіль-

кості факторів соціального порядку (особливості гендерної стратифікації суспільства й пов'язаних із цим цінностей, стереотипи й забобони, культурний символізм, досвід взаємодії з власними батьками (родителями) і т.д.). Для розуміння специфіки материнської й батьківської поведінки важливий також аналіз найбільш традиційних уявлень у суспільстві про те, яким повинен бути традиційний розподіл ролей у родині. Ці уявлення передаються з покоління в покоління, об'єктивуються в народних звичаях й обрядах, предметах матеріальної й духовної культури.

Очевидно, що батько й мати вносять свій унікальний внесок у формування особистості дитини в родині. Тому необхідно перш за все конструювати поняття «батьківство» (що означає для мене моя роль батька) і «материнство» (що означає для мене моя роль матері) в свідомості чоловіка і жінки. І об'єднувати ці дві підсистеми в єдину систему «батьківства» (родительства) як інтегральну складову організації зусиль з формування особистості дитини.

Щоб визначити шляхи конструювання образу батьківства в свідомості батька необхідно відійти від стереотипного уявлення про роль батька в масовій свідомості. Для цього пропонується відповісти на ряд питань, наприклад, чим відрізняється «сучасна» позиція і поведінка батьків від «традиційної»; чи є стереотипізація образу батька в масовій свідомості; які поняття вкладаються в уявлення про батьківство; які наслідки буде нести зміна уявлень про образ батька в свідомості конкретного індивіда і суспільства; які будуть структурні взаємозв'язки «образу батька» з іншими сферами життєдіяльності індивіда.

Осмислення цих питань допоможе визначити головні смислові блоки предметної сфери батьківства в свідомості конкретного чоловіка, проаналізувати компонентну структуру «батьківства» загалом та намітити шляхи для формування усвідомленого батьківства.

Розглядаючи батьківство як феномен (за вихідну точку узята феноменологія), ми маємо на увазі поняття, яке осягається завдяки чуттєвому досвіду. Центральне місце в феноменологічному аналізі займає елемент «смислу» виразу, оскільки саме в «смислі» знаходить свій вираз чисто логічна природа пізнання. Цей «смысл» повинен бути чітко відмін-

ним від всіх видів психічних переживань, що йому передують, за ним слідує і з ним пов'язані. Цей смисл являє собою завжди тотожну «інтенціональну єдність», в той час як супроводжуючі його психічні явища множинні, змінні й індивідуальні. В цьому сенсі феноменологія є наукою про конструювання світу, про структуру буття, яка для людини має значення ідеальної предметності [25].

Концептуалізуючи предметну сферу феномену батьківства в свідомості кожного конкретного чоловіка, робиться спроба перевести звичайні загальноприйняті уявлення даного феномену у форму продуктів концептуального мислення — в концепти і концептуальні конструкції, які виявляють взаємозв'язок даного явища як з іншими явищами, так і з іншими наочними галузями. В результаті ми отримуємо готову концептуальну конструкцію як результат концептуалізації, що визначає дане поняття. Поняття батьківства співвідноситься з іншими поняттями на рівні концептуальної форми — форми уявлення смислів у вигляді чітких визначених понять і взаємовідносин між ними (конструктив) [18].

Загалом, можна констатувати наступне:

1. Феномен «батьківства» потребує переосмислення звичного гендерного порядку. Цей факт висуває нові вимоги до формулювання «нового» поняття батьківства, а отже вимагає серйозних професійних досліджень.

2. Усвідомленим батьківство стане тоді, коли особистість пройде процес усвідомлюваності, а отже починати потрібно з дитинства, оскільки сам факт того, що чоловік може дозволити собі бути чуйним і розуміючим сприяє підвищенню його самоповаги.

3. Практика показує, що не всі чоловіки володіють навичками елементарного догляду за дитиною, відчують певні труднощі при спілкуванні з дитиною, а то і «самозникають» при появі дитини. Хоча є організації (здебільшого на Заході), які об'єднують батьків-одинаків або проводять тренінги саме для чоловіків-батьків. Все це означає, що існує потреба в розвитку чоловічих ініціатив, які б сприяли формуванню усвідомленого (а отже і відповідального) батьківства. «Чоловік, який не був батьком, не може навіть оцінити, що він втратив» [24].